

РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

В статті розглянуто теоретико-методологічні засади формування та розвитку регіональних ринків будівельних матеріалів. Визначено сутність та форми регулювання регіональних ринків будівельних матеріалів. Окреслено сукупність викликів та ризиків розвитку будівельного комплексу, які виникають на сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави. З'ясовано основні проблеми та напрями регіонального втручання в діяльність ринку будматеріалів.

Ключові слова: регіональний ринок, ринок будівельних матеріалів, регулювання розвитку регіональних ринків, механізм регулювання.

M. I. KOLOMIETS

Lviv Commerce Academy

REGULATION OF THE REGIONAL MARKET OF BUILDING MATERIALS: METHODOLOGICAL FRAMEWORK

Abstract - The aim of the paper is to develop methodological principles of formation and regulation of the market of construction materials, identifying the main problems of the construction materials market in Ukraine.

State regulation of the regional market of building materials as a system of economic, administrative and legislative and regulatory measures implemented by state and regional governments and non-governmental institutions in order to ensure a balanced and sustainable development of the regional market and its adaptation to dynamic environmental conditions is investigated.

The set of challenges and risks of building complex that occur at the present stage of social and economic development is outlined. The main problems and areas of regional intervention in the market of construction materials are found out.

Keywords: regional market, building materials market, regulation of regional markets, the mechanism of regulation.

Нові умови господарювання, що обумовлені ринковими відносинами в економіці, характеризуються нестабільністю регіональних ринків будівельних матеріалів та будівельних послуг, значним рівнем конкуренції організацій будівельного комплексу, невизначеністю обсягів інвестицій тощо. За цих умов потрібен якісно новий підхід до визначення та реалізації стратегій розвитку і господарської поведінки підприємств будівельного комплексу, регулювання їх виробничо-економічного потенціалу.

В сучасних умовах становлення ринкового господарства в Україні розвиток регіональних ринків будівельних матеріалів відбувається невизначено, хаотично. Зазначене доводить необхідність його оптимізації шляхом реалізації ефективної політики регулювання його розвитку, яка має включати як ринкові механізми саморегулювання, так і механізми державного впливу.

Проблемами формування, функціонування та регулювання ринку будівельних матеріалів займалися ряд науковців, серед яких: Асаул Л.Н., Батуков С.А., Веріжніков І.В., Крупка Я.Д., Литвин Б.М., Моїсеєнко Є.С., Пинда Ю.В., Савчук Л.І., Сердюк Т.В., Хахльов О.В. та інші. Поряд з цим, поза увагою науковців залишаються виклики та ризики розвитку ринку будівельних матеріалів, які виникають на регіональному рівні, що обумовлює необхідність обґрунтування методологічних підходів та механізмів його регулювання, які мають бути реалізовані на мезорівні.

Метою статті є розроблення методологічних засад формування та регулювання розвитку ринків будівельних матеріалів, виявлення основних проблем розвитку ринку будівельних матеріалів в Україні.

Не заперечуючи необхідність та вагомість активізації ринкових механізмів самоорганізації суб'єктів регіонального ринку будівельних матеріалів, одночасно вважаємо, що доводити їх неспроможність в кризових та посткризових економічних умовах немає сенсу. Дана теза підтверджується як українськими, так і зарубіжними економістами. Зокрема, затяжні кризи ХХ та ХХІ ст. у розвинутих країнах світу роблять очевидним те, що "механізм ринкового саморегулювання не виконує покладених на нього функцій, не забезпечує автоматичний вихід з кризи, що й викликало потребу переходу до активного регулювання економіки" [1, с. 7]. У зв'язку із зазначеним, можна наважитись на судження, що лише реальне "включення" державних механізмів регулювання може виправити становище.

У сучасній економічній літературі проблеми державного регулювання ринкових процесів трактуються неоднозначно. В даний час в рамках відомих наукових економічних шкіл – кейнсіанства, монетаризму, інституціоналізму, сформувалося кілька різних теорій державного регулювання, які по-різному трактують цілі, завдання, форми і методи державного регулювання ринкових процесів. Роль державного регулювання ринкових процесів за Дж. Кейнсом полягає в стимулюванні попиту за допомогою бюджетних інструментів. На основі ідей Дж. Кейнса сформувалися декілька наукових напрямків, з них

найбільшу популярність здобув кейнсіансько-неокласичний синтез (П. Самуельсон, Дж. Хікс, Дж. Тобін та ін.). Представниками цього напрямку розроблена система антикризового регулювання економіки, поряд з бюджетними та грошово-кредитними методами регулювання пропонуються більш широке використання ринкових механізмів, зокрема таких як конкуренція, динаміка цін та ін. На відміну від кейнсіанців, представники монетаристської школи вважають, що роль державного регулювання повинна бути обмежена і полягати у стимулюванні вільної господарської діяльності, підтримці необхідного рівня грошової маси в обігу, проведенні кредитних заходів, обмеженні соціальних витрат. Одним з головних пунктів регулювання ринкових процесів інституціоналісти вважають розвиток системи громадського контролю за бізнесом, включаючи контроль на мікро-, мезо- та макрорівнях.

У 70-х рр. XX ст. виник новий напрям у теорії державного регулювання ринкових процесів, який отримав назву енвайронменталізму, або теорії регулювання зовнішнього середовища бізнесу (від англійського слова environment - оточення, зовнішнє середовище). Прихильники цієї теорії вважають, що оптимальний вплив держави на функціонування ринків має здійснюватися через зовнішнє середовище бізнесу. Відсутність єдиної системи регулювання регіональних ринків призводить до негативних наслідків, пов'язаних з порушенням нормального відтворення товарних і грошових ресурсів у регіоні. Як зазначалось, в регіонах України формування та розвиток регіональних ринків відбувається без цілеспрямованого регулювання з боку обласних адміністрацій. Відсутні програми розвитку регіональних ринків. Більше того, сьогодні в державі не має затвердженої Стратегії розвитку внутрішнього ринку, хоча цей напрямок і визначається як один із стратегічних пріоритетів становлення України.

Сьогодні в умовах фінансово-економічної нестабільності на світових ринках має місце переорієнтування національних та регіональних господарських систем на ендогенну модель розвитку. Економічне зростання в регіоні повинне базуватись на ефективному використанні внутрішніх немобільних ресурсів і залученні мобільних ресурсів з інших регіонів. Регіони конкурують за обмежені ресурси, що зближує ціни на мобільні фактори виробництва і забезпечує ефективний розподіл ресурсів між регіонами. Регіональні відмінності в цінностях, культурі, структурі економіки, існуючих інститутах сприяють підвищенню конкурентоспроможності і призводять до створення кластерів галузей. Таким чином, має місце трансформація концепцій регіонального розвитку: від теорій розміщення виробництва періоду розгортання індустріалізації до опису просторової економічної рівноваги, міжнародної спеціалізації і торгівлі, інноваційних процесів. Ці підходи органічно поєднуються з концепцією територіального маркетингу, в основі якої лежить гіпотеза про залежність ринкової поведінки покупців, а також інших суб'єктів ринку від регіональних факторів.

Зміст державного регулювання ринкових процесів на регіональному рівні, його форми і методи детермінуються, з одного боку, загальнодержавною економічною політикою, а, з іншого, - регіональною економічною політикою, що дозволяє враховувати особливості розвитку регіонів різного типу. Дієва опосередкована участь держави в процесах регулювання розвитку регіональних ринків товарів та послуг, що стосується "включення" державних регуляторних механізмів, може відбуватися, на наш погляд, в таких формах: розробка національної економічної стратегії розвитку; визначення пріоритетів і впровадження дієвих механізмів ефективної науково-технічної політики; координація дій виробників задля пропорційного розвитку країни (впровадження європейських принципів регіоналізації); забезпечення правових основ діяльності економічних суб'єктів; сприяння розвитку кредитно-фінансових відносин в державі; забезпечення соціальних гарантій громадянам (функція соціальної держави), розвитку соціальної сфери тощо

Дослідження праць українських та зарубіжних дослідників, які займались вивченням суті та інструментарію державного регулювання економічних процесів дозволило визначити державне регулювання розвитку регіонального ринку будівельних матеріалів як систему економічних, адміністративних і нормативно-законодавчих заходів, які реалізуються державними та регіональними органами влади, а також недержавними інституціями, з метою забезпечення збалансованого та сталого розвитку регіонального ринку та його адаптації до динамічних зовнішніх умов.

Результативність розвитку регіонального ринку будівельних матеріалів у перспективі може бути забезпечена виключно за умови розроблення та практичної реалізації ефективного механізму регулювання. Так, російський економіст Батуков С. А. розробив модель функціонування механізму стійкого розвитку промисловості будівельних матеріалів на мікрорівні. Вагомим моментом запропонованого механізму є необхідність розроблення комплексної програми промисловості будівельних матеріалів на регіональному рівні [2, с. 22-23]. Автор також сформував алгоритм розроблення комплексної програми, що враховує специфіку ринку будівельних матеріалів в регіоні. Поряд з цим, подальші дослідження варто було б сконцентрувати на формуванні чіткої структури механізму стійкого розвитку промисловості будівельних матеріалів на мікрорівні.

Серед питань, які потребують втручання державних органів є проблема регулювання експорту та імпорту будівельних матеріалів. Так, дослідники Амеліна Н. О., Петрикова Е. М., Цибульник І. О. зазначають, що основними перешкодами при нарощуванні виробництва продукції промисловості будівельних матеріалів на експорт є: відсутність міжнародного сертифіката якості, висока вартість проходження експортних процедур, відсутність належної інформації щодо попиту на експортну продукцію на зовнішніх ринках, складність пошуку партнерів [3, с. 10]. Сучасна ситуація на регіональних ринках

будівельних матеріалів характеризується переважанням імпортних товарів високотехнологічного сегменту, а також створенням імпортом конкуренції для традиційного сегменту вітчизняних товарів (для прикладу, будівельні суміші, вироби з дерева тощо).

Щодо експорту української будівельної продукції на світовий ринок, то тут зберігається тенденція до переважання продукції, яка характеризується підвищеною шкідливістю при виробництві або низьким рівнем оброблення сировини. Поряд з цим, динаміка розвитку світових ринків будматеріалів вимагає постійного здійснення модернізації як самих матеріалів, технологій їх виробництва, так і самого асортименту будівельних матеріалів. Саме це може забезпечити конкурентоспроможність українських будівельних матеріалів на ринках інших країн у порівнянні із закордонними аналогами.

Питання конкурентоспроможності вітчизняних будматеріалів розроблялось низкою вчених. Так, Герасіна І.О. займалась проблемою управління конкурентоспроможністю продукції підприємств будівельних матеріалів в умовах нестабільного попиту на світових ринках [4, с. 14]. Російською дослідницею Соловйовою С.М. сформовано методичний підхід до оцінювання та планування критеріїв конкурентоспроможності будівельних матеріалів на основі аналізу технічної й організаційної забезпеченості їх виробництва, а також природно-економічних умов [5, с. 22]. Петренко К.В. розробив механізм регулювання діяльності підприємств будівельної сфери щодо забезпечення їх конкурентоспроможності в частині виробництва будівельних матеріалів на основі комплексної модернізації технологічного процесу, удосконалення розрахункової схеми затрат і алгоритму вибору варіантів обладнання, сировини і матеріалів по етапах оптимізації [6, с. 93].

Зважаючи на високу ресурсомісткість більшості будматеріалів вагомим питанням будівельної діяльності в цілому є регулювання використання матеріальних ресурсів. Найбільш гострою в цьому аспекті є проблема зниження рівня енергомісткості вітчизняних будівельних матеріалів, який є значно вищим у порівнянні з імпортними аналогами. Йдеться насамперед про споживання українськими підприємствами газу та електроенергії для виробництва кінцевої продукції. Проблема ускладнюється як високою вартістю газу, так і нестабільною ситуацією у цій сфері. Як результат – необхідність радикальної модернізації існуючих технологій виробництва будматеріалів або їх повна заміна на інноваційні. Зазначені цілі є стратегічним пріоритетом розвитку промисловості будівельних матеріалів, а тому потребує державного втручання шляхом стимулювання їх реалізації. Сьогодні нормативно-правове поле містить низку законодавчих актів, які підтримують впровадження проектів з енергозбереження як в господарстві України в цілому, так і у промисловості будівельних матеріалів зокрема. Серед них: Енергетична стратегія України на період до 2030 року, Указ Президента України від 28 лютого 2008 року „Про невідкладні заходи щодо забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів”, Рішення Ради національної безпеки і оборони України „Про стан реалізації державної політики щодо забезпечення ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів”, Галузева програма підвищення енергоефективності у будівельній галузі на 2010-2014 рр.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України також постійно намагається реалізувати заходи та проекти енергозбереження у промисловості будівельних матеріалів. Так, ще у 1994 р. ним встановлені чіткі нормативні вимоги щодо термоопору огорожувальних конструкцій, заходи щодо покращення обліку тепло-, газо-, водопостачання для будівництва будинків. Це сприяло скороченню витрати енергії на 30 % при будівництві нових будівель та реконструкції будинків. В Україні з 1 березня 2007 р. введені діють нові нормативні вимоги до теплоізоляції будівель. Визначені нормативи дозволяють здійснювати проектування огорожувальних конструкцій будинків із забезпеченням вимог з енергозбереження на підставі сучасних розрахункових методів оцінки теплотехнічних параметрів. Однак, слід зауважити, що навіть ці кроки не привели вітчизняні вимоги щодо теплоізоляції будинків до вимог, які діють у розвинених країнах. Останні є помітно вищими.

Крім цього, негативним моментом у здійсненні державного регулювання процесів енергозбереження в будівництві є те, що до сьогоднішнього дня Верховною радою України не прийнятий проект закону України „Про енергетичну ефективність будівель”. Проектом передбачається, що для нових будівель, будівель, що підлягають реконструкції чи капітальному ремонту є обов'язковою паспортизація енергетичної ефективності будівель. Водночас, державна підтримка здійснення енергоефективних заходів надаватиметься відповідно до законодавства та виключно за умови: 1) наявності паспорта енергетичної ефективності будівлі; 2) досягнення в будівлях не менш як 10% економії паливно-енергетичних ресурсів у результаті здійснення енергоефективних заходів за умови підтвердження забезпечення встановленого рівня економії паливно-енергетичних ресурсів. На підставі енергетичного паспорта будівлям присвоюється клас енергетичної ефективності. Впровадження енергетичної паспортизації сприяє оптимізації процедури отримання інформації стосовно енергетичних характеристик нових та існуючих будівель, їхній відповідності діючим вимогам стосовно енергозбереження. За кордоном практика введення енергетичних паспортів для будівель впроваджена досить недавно. Так, у Німеччині енергетичні паспорти для будівель введено з 2006 року [8].

Стратегічно важливим напрямком реформування промисловості будівельних матеріалів є забезпечення екологічності продукції. У своїй науковій роботі Нехай А.Ю. запропонував методичні засади здійснення оцінки екологічності розвитку промисловості будівельних матеріалів, а також наголосив на необхідності розроблення еколого-економічних механізмів національного та регіонального рівня,

спрямованих на підвищення рівня екологічності продукції будівельної промисловості [7, с. 76, с. 124].

Імплементация організаційно-економічних механізмів стимулювання реалізації інвестиційних та інноваційних проектів на підприємствах промисловості будматеріалів сьогодні є вкрай актуальною, зокрема в частині їх екологізації, що дозволить привести вітчизняну продукцію до вимог ринків розвинених країн.

В роботі Шияна Д. В. здійснена розробка сукупності науково-методичних рекомендацій щодо управління інвестиційними та інноваційними процесами у будівельному комплексі України. Автор з метою оцінювання інноваційно-інвестиційних проектів запропонував використання системного підходу до регулювання розвитку ринку будівельних матеріалів, що базується на алгоритмах методу аналізу ієрархій.

Регулювання розвитку будівельного комплексу вимагає використання відповідного інструментарію регулювання не лише функціональних проблем, а й організаційних. Низка останніх досліджень українських науковців акцентує увагу на перспективності активізації процесів кластеризації в будівельному комплексі. При цьому йдеться про формування кластерів як в межах окремих регіонів України, так і у міжрегіональному вимірі. Так, Цепенюк Н. [10] на прикладі Тернопільської області визначила наявність передумов, обґрунтувала перспективи для розвитку кластера на території області та розробила сукупність стратегічних пріоритетів розвитку вітчизняного ринку будівельних матеріалів. На думку Моїсеєнко Є. С. [9, с. 12], кластер у будівельному комплексі слід трактувати як сукупність взаємодіючих підприємств промисловості будматеріалів, будівництва, та зв'язаних з ними комерційних організацій (зокрема торговельних), що функціонують в межах певного географічного простору та виробляють конкурентоспроможну продукцію. Розвиток ринку будівельних матеріалів на принципах кластеризації дозволить одержати для усіх суб'єктів будівельного комплексу синергетичний ефект, що результуватиметься у позитивний ефект для регіональної економіки загалом, зокрема в частині підвищення якості життя його мешканців і конкурентоспроможності регіону в цілому.

Практика діяльності у багатьох країнах підтверджує доцільність та необхідність розвитку вітчизняного будівельного комплексу шляхом формування кластерних структур. Зауважимо, що, як показує досвід, традиційний шлях створення кластерів на основі еволюції економіко-організаційних взаємодій між суб'єктами економічної діяльності є досить тривалим у часі. З огляду на це вважаємо за необхідне розглянути можливість активізації та динамізації цих процесів шляхом здійснення регулюючого та координуючого впливу. При цьому функцію координації може взяти на себе як орган державної влади в регіоні, так і недержавна структура – для прикладу, асоціація будівельних підприємств регіону чи інші.

Вирішення сукупності означених викликів та ризиків розвитку будівельного комплексу, які виникають на сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави, вимагає від кожного регіону обґрунтованого вибору найбільш доцільних і перспективних механізмів регулювання регіональних ринків будівельних матеріалів. При цьому вкрай важливо врахувати фактори регіональної специфіки у функціонуванні будівельного комплексу, функціонування якого формується під впливом соціо-культурного середовища. До чинників впливу останнього входять характеристики культурного рівня споживачів і виробників, історико-культурні традиції, творча активність суспільства та напрями використання, а також прояв неформальної культури, що впливає на своєрідність споживчих смаків та уподобань, зокрема у сфері будівельних матеріалів.

Отже, вважаємо, що основними напрямками регіонального втручання в діяльність ринку будматеріалів мають стати: забезпечення високонкурентного середовища для підприємств торгівлі будівельною продукцією; встановлення контролю за підприємствами, які характеризуються монопольним становищем на регіональному ринку; створення умов для вільного входження на регіональний ринок будівельних матеріалів нових агентів; створення сприятливого бізнес середовища в регіоні, що сприятиме розвитку нових форматів торгівлі будівельними матеріалами; регіональний протекціонізм «власного виробника будівельних матеріалів», «власного будівельника»; планування держзамовлень з позиції «теореми» збалансованого бюджету (збільшення держзамовлення має бути кратним збільшенню доходів і податкових надходжень до бюджету); врегулювання (в межах власних компетенцій) процедури виділення земельних ділянок для будівництва.

Водночас стає можливим прискорення створення корпоративного сектора, здатного виступити стратегічним партнером держави та регіону у зміцненні їх регулювального впливу на розвиток регіонального ринку будівельних матеріалів. Надалі великі будівельні корпорації будуть здатні взяти на себе функції планування та організації обміну діяльністю підприємств будівництва та інших галузей, використовуючи як ринкові, так і планово-розподільні методи (всередині корпоративного обороту). Органи влади регіону при цьому мають сприяти становленню структур такого роду, оскільки вони базуються на інтеграції груп підприємств за технологічної вертикалі або економічної по горизонталі, за наявності тенденції входження в транснаціональні форми загальноукраїнського масштабу.

Література

1. Мельтюхова Н. М. Державне управління як єдність діяльності та відносин : монографія / Н. М. Мельтюхова. – Х. : Вид-во Хар РІ НАДУ, 2010. – 204 с.
2. Батуков С.А. Формирование механизмов устойчивого развития предприятий промышленности строительных материалов: автореф. дис. на получение науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 /

Батуков Станислав Александрович. – Москва, 2009. – 25 с.

3. Амеліна Н.О. Аналіз експортно-імпоротної діяльності в галузі виробництва будівельних матеріалів України / Н.О. Амеліна, Є.М. Петрикова, І.О. Цибульник // Будівництво України. – 2008. – № 2. – С. 10-13.

4. Герасина І.А. Стратегія управління конкурентоспособністю підприємств промисловості будівельних матеріалів в умовах нестабільного попиту: на прикладі Московської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 / Герасина І. А. – Москва, 2009. – 24 с.

5. Солов'єва С.М. Покращення конкурентоспособності підприємств промисловості будівельних матеріалів: на прикладі Хабаровського краю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 / Солов'єва Светлана Михайловна. – 30 с.

6. Петренко К.В. Покращення конкурентоспособності підприємств промисловості будівельних матеріалів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 / Петренко Константин Викторович. – Омск, 2005. – 20 с.

7. Нехаєв А.Ю. Економічні аспекти екологічного розвитку промисловості будівельних матеріалів: на прикладі підприємств Краснодарського краю: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.05 / Нехаєв Аслан Юсуфович. – Ростов-на-Дону, 2007. – 193 с.

8. Шиян Д.В. Управління інноваційними та інвестиційними процесами в сфері виробництва будівельних матеріалів: дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.05 / Шиян Д.В. – Москва, 2006. – 187 с.

9. Моїсеєнко Е.С. Управління будівельним комплексом суб'єкта Російської Федерації як економічної системи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05. / Е.С. Моїсеєнко. – Саратов, 2007. – 23 с.

10. Цепенюк Н.М. Формування будівельних кластерів в межах регіону / Н.М. Цепенюк // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – Черкаси, 2010. – Вип. 24, ч. I. – С. 219-222. – (Серія „Економічні науки”).

References

1. Meltiukova N. M. Derzhavne upravlinnia yak yednist' diial'nosti ta vidnosyn. – Harkiv: RI NADU, 2010.
2. Batukov S.A. Formirovaniie mehanizmov ustoichivogo razvitiia predpriatii promyshlennosti stroitel'nykh materialov: avtoref. dis. 08.00.05. – Moskva, 2009.
3. Amelina M.O., Petrykova Ye. M., Tsybul'nyk I. O. “Analiz eksportno-importnoi diial'nosti v galuzi vyrobnytstva budivel'nykh materialiv Ukrainy”, Budivnytstvo Ukrainy, 2008, Vol.2. pp. 10-13.
4. Gerasina I. A. Strategiiia upravleniia konkurentosposobnosti predpriatii promyshlennosti stroitel'nykh materialov v usloviiah nestabil'nosti sprosa: na primierie Moskvy: avtoref. dis. 08.00.05. – Moskva, 2009.
5. Soloviova S. M. Povysheniie konkurentosposobnosti predpriatii promyshlennosti stroitel'nykh materialov: na primierie Habarovskogo kraia: avtoref. dis. 08.00.05.– Habarovsk, 2011.
6. Petrenko K. V. Povysheniie konkurentosposobnosti predprinimatel'skoi dieiatel'nosti v sfierie proizvodstva stroitel'nykh materialov: avtoref. dis. 08.00.05. – Omsk, 2005.
7. Nehai A. Yu. Ekonomicheskie aspekty ekologicheskii ustoichivogo razvitiia promyshlennosti stroitel'nykh materialov: na primierie Krasnoiar'skogo kraia: avtoref. dis. 08.00.05. – Rostov-Na-Donu, 2007.
8. Shiiian D.V. Upravleniie innovatsionnymi I investitsionnymi protsesami v sfierie promyshlennosti stroitel'nykh materialov: dis. 08.00.05. – Moskva, 2006.
9. Moiseienko Ye. S. Upravleniie stroitel'nym kompleksom subiekta rossiiskoi fiedieratsii kak ekonomicheskoi sistiemoi: avtoref. dis. 08.00.05. – Saratov, 2007.
10. Tsepeniuk N. “Formuvannia budivel'nykh klasteriv v mezhah regionu”, Zbirnyk naukovykh prats Cherkas'kogo derzhavnogo technologichnogo universytetu, 2010, Vol. 24, Part I. pp. 219-222.

Рецензія/Peer review : 22.3.2014 р.

Надрукована/Printed :11.6.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор завідувач відділу

Інституту регіональних досліджень НАН України Сторонянська І.З.